

A nádori ítélkezés és jogkör területi vonatkozásai a 13. század első felében

Az alábbiakban a nádori jogkör területi vonatkozásait foglaljuk össze, a 13. század első felére koncentrálva. Ennél régebbre részletes források híján nem nagyon lehet visszamenni, ráadásul a királyi udvartól véglegesen elszakadó nádori ítélkezés megvalósulását csak a 12–13. század fordulójától lehet bizonyítani.¹ Két kérdésre térünk ki részletesen: egyrészt, hogy a nádori ítélőszék már ebben az időben is folyamatosan mozgott-e az országban, vagy a nádorok többnyire egy helyen, a saját kúriájukban tartózkodtak, másrészt, hogy maga a nádori joghatóság az ország milyen földrajzi régióra terjedt ki. Bár ezek a kérdések nem előzmény nélküliek, és a szakirodalomban olvashatók válaszok pl. a nádori joghatóság földrajzi határaival kapcsolatban, most kerül először sor egy megközelítőleg teljes forrásbázis alapján történő vizsgálatra.

Hogy a nádorispán saját kúriával rendelkezett, ahol ítélkezhetett is, arról 11. századi előzmények mellett² az 1222. évi Aranybulla is tájékoztat. Eszerint a nádor csak egy helyettes bírát tartson a saját udvarában („*in curia sua*”).³ Hogy a nádor ekkoriban mennyit tartózkodott ténylegesen az udvarában, és hány ítélete esik attól távol, azt Szovák Kornél elemezte egy kiváló tanulmányában.⁴ Pontosítani igyekezett azt az addigi álláspontot, hogy a nádor az 1230-as évektől kezdve a saját birtokán ítélkezett, ahol két alnádort tartott. Mindezt a 13. század első felére kivetítve a következőképpen igyekezett ellenőrizni: egyrészt hol működtek ebben az időben az alnádorok, másrészt a nádori oklevelekbe foglalt ügyek területi illetékessége hová esik, harmadrészt a nádori oklevelek hol keletkeztek. Szovák forráshiány miatt az első és a harmadik kérdésre csak hiányos feleletet tudott adni, míg a másodikat (egyes nádori ítéletek területi hovatartozását) nem elemezte ki részletesen 1248 előtt. Viszont Rátót nembeli Roland első nádori ciklusa (1248–1260)⁵ alkalmasnak látszott egy részletesebb vizsgálatra, mivel tőle nemcsak a legtöbb oklevél maradt fent az Árpád-kori nádorok közül, de abban gyakran kitette a pontos keletkezés mellett a keletkezési helyet is. Az oklevelek elemzése során Szovák megállapította, hogy a pozsonyi

¹ A szakirodalomban két ellentétes álláspont is olvasható ezzel kapcsolatban. Hajnik Imre véleménye szerint a nádor a 12–13. század fordulóján vált ki a királyi kúriából (HAJNIK 1899. 8–9., 33.), míg Váczy Péter, Hajnik nézetét bírálva, a folyamat kezdetét már a 12. század első harmadára (tkp. az országbírói tisztség megszületésének idejére) tette (VÁCZY 1938. 56–59.). A jelenlegi kutatás főként Váczy nézetét osztja, bár a későbbi dátum is meg-megjelenik. Magam, itt most nem részletezhető érvek alapján, úgy látom, hogy az önálló, királyi udvartól független nádori ítélőszék léte csak a 12–13. századfordulótól bizonyítható.

² Szent László III. törvénykönyvének 3. pontja szerint (DRMH I/1. 19.) ha a nádorispán „haza” („*domi*”) megy a királyi udvarból, akkor csak az udvarnokokra küldhet pecsétet – ekkor ugyanis még nem terjedt ki saját jogon mindenkire a bírói jogköre.

³ DRMH I/1. 35. Megismételték az Aranybulla 1231. évi megújításában is: DRMH I/1. 40.

⁴ SZOVÁK 1989.

⁵ Az egyes nádorok hivatali idejének és egyéb betöltött pozícióinak megállapítása itt és a továbbiakban ZSOLDOS 2011. 17–20. alapján történik.

ispáni címet is viselő Roland legtöbbször Pozsonyban keltezte oklevelét, és vélhetően ott tartotta a saját kúriáját is, és a többi ítélete is zömében az északnyugati régióba esik. Ez egy kölcsönös folyamat volt, ugyanis a nádort eleve azok kereshették föl, akik a közelben voltak, és így nem kellett nagy költségeket fordítani az utazásra.⁶

Írásunk első felében ugyanezt a teljességre törekvő elemzést végeznénk el a Roland előtti nádorok esetében. Természetesen némileg módosítani kell a módszertanon, hiszen a nádori oklevelek kelethelyét 1248 előtt – mint azt Szovák Kornél is megállapította – direkt módon mindössze két alkalommal tették ki.⁷ Így hát a nádori intézkedések területi vonatkozásait kell vizsgálni, hogy Rolandhoz hasonlóan megállapítható-e valamelyiküknél valamilyen területi súlypont, és ha igen, akkor az milyen összefüggésben áll a nádor által viselt ispáni címmel. 1213 és 1248 között biztosan 65 nádori és 4 alnádori oklevelet tudunk regisztrálni, és még jó néhány valószínűsíthető adat is ide vonható.⁸ Természetesen nem minden oklevél esetében tudunk területi vonatkozásokat megállapítani, ráadásul van, ahol *nem is érdemes* illet keresni. Az oklevelek mellett ugyanakkor több mint 70 olyan nádori vagy alnádori intézkedésről tudunk, amelyeket más írószerv foglalt írásba. Többségében az ún. *Várad* *Regisztrum*ban maradtak fent ilyenek, de jó pár egyéb hiteleshelyi és királyi oklevél is említ nádori ítéleteket.

Ez a két csoport együtt már viszonylag reprezentatív mennyiséget képez egy vizsgálathoz. Ám ha abból indulunk ki, hogy a partikuláris ügyek esetében a nádort főként olyanok keresték föl, akik a közelében tartózkodtak, akkor az intézkedések közül *néhányat nem szabad* figyelembe venni. Ilyenek egyrészt a pannonhalmi vonatkozású ítéletek. Uros pannonhalmi apát mindig ügyelt arra, hogy a legmagasabb világi és egyházi bírói fórumok előtt tárgyalják az apátság ügyeit, ezért nem a területileg legközelebbi bírakat kereste, hanem a rangban magasabbakat. Így sokszor a király elé állt, aki nem egyszer a nádori törvényszék elé utalta ügyét, máskor egyenesen a nádort kereste föl. Ezen ítéletek területi vonatkozása a monostor birtokállományának elhelyezkedésétől függ, és nem biztos, hogy az eljáró nádorok feltétlen a közelben tartották volna a székhelyüket. Ugyancsak ki kell zárni az azon népelemek fölötti intézkedéseket, akik hivatalból a nádori ítélőszék alá tartoztak (udvarnokok, besenyők). Itt ők nem választhattak, hogy magasabb szintű bírói fórumként kit keressenek föl.⁹ Szintén ki kell zárni azokat az eseteket, amikor a nádor külön királyi

⁶ SZOVÁK 1989. 299–303.

⁷ SZOVÁK 1989. 301.

⁸ Egy korábbi írásomban csak 61 biztos nádori diplomáról volt tudomásom ez időszakból (Szócs 2010. 434.), azóta látókörömbé került további 4 biztos, és egy kérdéses, de erősen valószínűsíthetően ide tartozó nádori oklevél, valamennyi említés vagy tartalmi átírás formájában. Ezek: Barc fia Miklós és Ampod fia Dénes ítéletlevelei Zselic birtok ügyében (ÁÚO XI. 226–227.); Ampod fia Dénes egy bizonyáglevelé 75 márka megfizetéséről (ÁÚO VI. 446.); Kán nembeli László 1245. évi birtokba iktató oklevelének említése (ÁÚO XI. 338–339.) ugyan egy hamis oklevélben maradt ránk (vö. RA 805. sz.), ám mivel az ott leírt adomány tényleg megtörtént, ezért alapos okunk van feltételezni, hogy a nádori oklevél létezett. Kissé bizonytalan Barc fia Miklós egy 1254-ben említett ítéletlevele (PRT II. 291.), amely tartalmilag hasonlít egy 1226-os oklevelére (PRT I. 677.), de valószínűleg mégsem arról, hanem egy önálló okleveléről van szó. A többi nádori oklevél tételes felsorolása megtalálható idézett munkámban.

⁹ Ilyen eset pl. az árpási besenyők ügye, akik 1224-ben a saját közvetlen előljárójuk, az ún. besenyőispán ellen emeltek panaszt (GYÖRFFY 1990. 127.), amit a nádornál kellett megtenniük, bárhol is tartotta az a székhelyét.

parancsra járt el egy ügyben, hiszen itt sem a gyakori tartózkodási helye (ha volt ilyen) dominált a személyének kiválasztásakor. Összességében csak azon eseteket érdemes figyelembe venni, ahol egyáltalán feltehető, hogy a nádori ítélőszék kiválasztását nem indokolta semmilyen különösebb ok, a felek valószínűleg azért álltak elé, mert ő volt a legkönnyebben elérhető (nagy)bíró. Bár a tévedés lehetősége itt is fennáll, de a *Váradi Regisztrum* kisebb jelentőségű (lopással, testi sértéssel) foglalkozó ügyei, vagy a nem országos jelentőségű személyek közti perek ilyeneknek látszanak. Ha ezek földrajzi vonatkozásait összevetjük az adott nádor ispánságával, akkor a következő listát kapjuk (a nádor neve után zárójelben ispáni címe, majd az eset éve, a hely, zárójelben a megye, végül a forrás):

Mog	(bihari)	1206: Gyán, Bihar (Bihar m.) (RV 97. sz.) ¹⁰
Bánk	(pozsonyi)	1213: Szatmár, Malca (Szatmár m.) (RV 9. sz.) 1213: Nyüved (Bihar m.) (RV 19. sz.)
Miklós	(csanádi)	1213: Besenyő (Arad m.) (RV 62. sz.) 1213: Lazdi, Seusci (Bihar m.) (RV 64. sz.)
	(bodrogi)	1214: Szoboszló (Szabolcs m.) (RV 103. sz.)
Gyula	(soproni)	1215: Békés (Békés m.) (RV 116. sz.)
	(–)	1216: Szabolcs (Szabolcs m.) (RV 162. sz.)
Miklós	(soproni)	1219: Széplak, Szerep (Abaúj m.) (RV 175. sz.) 1219: Széplak, Medgyaszó (Abaúj, Zemplén m.) (RV 180. sz.) 1219: Folt, Bágya (Heves m.) (RV 189. sz.) 1219: Vasvári, Zsadány, stb. (Csanád, Arad, Temes m.) (RV 213. sz.) 1219: Körü (Heves m.) (RV 217. sz.) 1219: Nyír (Közép-Szolnok m.) (RV 220. sz.) 1219: Tiván, Tót (Heves m.) (RV 226. sz.) 1220: Körü (Heves m.) (RV 244. sz.) 1220: Körü, Peles (Heves m.) (RV 245. sz.) 1220: Pó (Külső-Szolnok m.) (RV 269. sz.) 1220: Ság (Szabolcs m.) (RV 275. sz.) 1221: Márok (Baranya) (RV 281. sz.) 1221: Arad (Arad m.) (RV 290. sz.) 1221: Gyad, Tata (Fejér, Komárom m.) (RV 308. sz.) 1221: Káta, Dengeleg (Pest, Nógrád m.) (RV 309. sz.) 1221: Vasvár, Tozár, Ják, Ság (Vas m.) (RV 313. sz.) 1221: Tozár, Zsedény (Vas m.) (RV 314. sz.) 1221: Köröselő (Vas m.) (UB I. 84–85.) 1219–21: Boglár (Fejér m.) (HO VIII. 19.)
Gyula	(soproni)	1223: Bart (Esztergom m.) (MES I. 241–242.) 1224: Menyhárt, stb. (Sopron m.) (UB I. 95.) 1224–25: Csecstó (Bodrog m.) (MES I. 247.)

¹⁰ A *Váradi Regisztrum* eseteinél a Karácsonyi és Borovszky által megállapított új számozást használtam.

- 1225:¹¹ Ság (Csongrád m.) (MES I. 254–255.)
 1215–17, 1222–25: Herman, Vald (Vas m.) (ÁÚO VI. 435.)
 1215–17, 1222–25: Szilvás (Baranya m.) (ÁÚO XI. 225.)
 1215–17, 1222–25: Kecsen (Békés m.) (RV 358. sz.)
- Miklós** (soproni) 1226?: Csurgó, Zákány (Somogy m.) (ÁÚO VI. 442–443.)
- Dénes** (–)
 1227: Csurgó, Zákány (Somogy m.) (ÁÚO VI. 442–443.)
 1227: Hartyán (Nógrád m.) (ÁÚO VI. 445–446.)
 1227: Vég, Bán, Rékas (Baranya m.) (DSAd 28.)
 1228: Tapolca, Pukor (Pozsega m.) (CDCr III. 293–295.)
 1227–28: Zselic (Somogy m.) (CDCr III. 347–350.)
 1231:¹² Lévna (Nyitra m.) (DL 95 539.)
 1227–28, 1231–32: Pest-Kelenföld (Pest m.) (RA 492. sz.)
 1227–28, 1231–32: Ényed (Sopron m.) (ÁÚO VI. 511–512.)
 1232: Pordány (Sopron m.) (UB I. 139–140.)
 1233: Hof, Menyhárt (Moson m.) (UB I. 152.)
 1227–28, 1231–34: Kapornok, Lanch (Zala m.) (VESZPRÉM 94–95.)
- Dénes** (–)
 (bihari)
 (szolnoki)
 1235k.: Tumban (Bihar m.) (RV 387. sz.)¹³
 1236: Csepel (Hont m.) (CDS II. 11–12.)
 1236: Szántó (Zala m.) (HO VI. 30–34.)
 1236: Kapornok, Lanch (Zala m.) (VESZPRÉM 94–95.)
 1237: Süly (Pozsony m.) (CDS II. 21.)
 1239: Csenger (Szatmár m.) (ÁÚO VII. 77–78. és ÁÚO XI. 309–310.)
- László** (somogyi) 1244: Szentiván (Veszprém m.) (SZOVÁK 1996. 456–457.)
 1242–45: Szántó (Zala m.) (CD IX/7. 662–665.)
- Dénes** (somogyi) 1245–46: Szántó (Zala m.) (CD IX/7. 662–665.)
- István** (–)
 1247: Bela (Zala m.) (ZALA II. 285.)
 1246–47: Baksa (Baranya m.) (CD VII/1. 293–294.)
 1246–47: Szántó (Zala m.) (CD IX/7. 662–665.)
- Dénes** (pozsonyi) 1248: Szántó (Zala m.) (CD IX/7. 662–665.)
 1248: Karcsa (Pozsony m.) (CDS II. 217–218.)

A listán végigtekintve szembetűnő, hogy a nádorok ispánsága és az általuk hozott ítéletek földrajzi megoszlása között *semmilyen különösebb összefüggést* nem fedezhetünk föl. Még jobban kidomborodik ez, ha megvizsgáljuk azokat az eseteket, amikor az intézkedés éppen az ispáni megyéjükbe esett. Rögton az első esetben Mog

¹¹ A nádori ítéletet a garamszentbenedeki apát foglalta írásba 1225. dec. 24-én, így valószínű, hogy az ítélet is ugyanerre az évre esett.

¹² Dénes 1234. évi oklevelében eladta az egyik ítélete után reá szállott Levna nevű földet, amit 3 év után sem akartak megvenni a rokonok és határosok. Így az ítéletnek 1231-re kellett esnie.

¹³ Nem lehet eldönteni, hogy az ítéletet Ampod fia Dénes, vagy Tomaj nembeli Dénes hozta. A kérdésnek annyiból nincs jelentősége, hogy kezdetben Tomaj nembeli Dénes sem tüntet fel semmilyen ispánságot okleveleiben.

nádor és bihari ispán a *Várad Regisztrum* egy későbbi bejegyzésének visszatekintése alapján a bihari várnépek és várjobbágyok, illetve egy klerikus közötti ügyben ítélt, nevezetesen a klerikusnak joga van-e bizonyos földekhez. Itt Mog jól láthatóan bihari ispánként hozott ítéletet Magnus klerikus javára, amit az is támogat, hogy a regisztrum bejegyzése ebben az esetben kiemelte, hogy a nádor ispán is volt egyben, mivel a lejegyző is lényegesnek vélte ezt.¹⁴ A következő ilyen eset, amikor Gyula nádor és soproni ispán a soproni csöböradók ügyében döntött a borsmonostori egyház javára: megparancsolta az adók beszedőinek, hogy az egyház népeinek soproni falvaiban ne szedjék be a csöböradót. Gyula szintén ispánként hozta meg az ítéletet, még ha oklevelében elsősorban nádornak is címezte magát, hiszen egy ispánt illető jövedelemről intézkedett Imre király privilégiuma alapján. Türje nembeli Dénes nádor és pozsonyi ispán 1248-ban egy pozsonyi várjobbágnak csereföldet adott a régi földje ellenében. Ez is egyértelműen ispáni feladatkör, azaz itt sem nádorként intézkedett, hanem a másik hivatalához kötődő teendőit látta el. Furcsa mód tehát az *összes* olyan esetről ki lehet mutatni, ahol az ispánság és az ítélet egy megyébe esett, hogy ott nem nádori mivoltában intézkedett a tisztség viselője.

Éppen a *Várad Regisztrum* kínál néhány további érdekes példát a területi vonatkozások szempontjából. Mivel (Kálmán törvénye alapján) az ország összes székeskáptalanjában tarthattak istenítéletet, ezért az esetek többsége helyből került ki – az ország más pontjain élők a hozzájuk közel helyeket keresték föl.¹⁵ Viszont Várad esetében van néhány megmagyarázhatatlanul távoli megkeresés is. Ha a beazonosítható dunántúli és nyugat-felvidéki jogeseteket vesszük szemügyre, akkor azt tapasztaljuk, hogy ott mindig valamilyen főméltóság ítélt: királynéi udvarispán vagy országbíró,¹⁶ esetleg valamilyen megyéspapán, aki a király környezetében tartózkodik, és a szöveg *külön* kiemeli, hogy királyi parancsra lett az eset bírója.¹⁷ Nem említenek külön királyi parancsot egy trencsényi vonatkozású ügyben, ahol Márton bolondóci ispán volt a bíró, sem egy Győr megyei esetről, amikor Miklós győri ispán ítélt.¹⁸ A legtöbb nyugat-magyarországi vonatkozású ügyben viszont a nádor¹⁹ vagy a helyettese²⁰ volt a bíró. Kézenfekvő magyarázatnak tűnik, hogy a pl. Vas vagy Somogy megyei emberek elkezdtek a pert a környékükön járó nádor vagy a helyettese előtt, és amikor az egyik kitűzött határnapra eljutott az ügymenet odáig, hogy már csak az istenítélet dönthetett, akkor a bíró az éppen aktuális tartózkodási helyéhez közel eső káptalanhoz küldte a feleket. A fenti esetekben pedig éppen a várad káptalan volt ez a legközelebbi hely, így kerülhettek az ország másik feléről

¹⁴ RV 97. sz. Általában nem írták oda a nádor ispáni címét, ha említik őt a bejegyzésekben.

¹⁵ A regisztrum helyneveit K. Fábrián Ilona vitte térképre, azon jól lemérhető a káptalan vonzáskörzete, I. K. FÁBIÁN 1997.

¹⁶ RV 312. sz. (1221): Nyitra és Bars m.; 339. sz. (1222): Somogy m.

¹⁷ RV 100. sz. (1214): Zala megyei ügyben királyi parancsra Salamon bácsi ispán ítélt; 274. sz. (1220): Zala és Somogy megyei ügyben Mika bihari ispán ítélt András parancsára; 327. sz. (1222): a pozsonyi ispán perlekedik Fejér megyeiekkel, a király által delegált bíró Oguz ispán; 268. sz. (1220): a zalai királyi lovászok és királyi tárnokok közti perben Demeter mestert bízza meg a király.

¹⁸ RV 371. sz. (1229); 270. sz. (1220)

¹⁹ RV 281. sz. (1221): Miklós nádor, Baranya m.; 308. sz. (1221): Miklós nádor, Fejér és Komárom m.; 313. sz. (1221): Miklós nádor, Vas m.; 314. sz. (1221): Miklós nádor, Vas m.

²⁰ RV 248. sz. (1220): *Fila vicarius palatini*, Somogy m.; 266. sz. (1220): *Fila vicarius palatini*, Tolna m.; 271. sz. (1220): *Mór vicepalatinus*, Komárom m.; 321. sz. (1221): *Mór vicepalatinus*, Bars (?) m.

származó emberek Váradra. A többi esetben is ez lehetett a magyarázat: az országbíró ugyanúgy a királlyal együtt mozgott az országban, ahogy a többi ispán is, aki a király környezetében tartózkodhatott (ez a királyi parancs emlegetése esetében egyértelmű, a bolondóci és a győri ispán esetén csak feltételezhetjük ugyanezt). Így a per egyes állomásának a helyszíne mindig változott, és kiszámíthatatlan volt, hogy hol fejeződik be. Ráadásul látható, hogy az egymás után következő bejegyzésekben többnyire közel esnek egymáshoz azok az esetek, amikor a nádort jelölik meg eredeti bíróként.²¹ Ezek szintén arra utalnak, hogy csak bizonyos időközönként szaporodtak meg a váradi káptalan azon ügyei, amikor a nádor küldte a feleket hozzájuk: nyilván, amikor a közelben tartózkodott.

Feltehetjük, hogy a nádor mozgásának valamiféle rendszert kellett követnie. Ezt egyfelől az a szükségszerűség is diktálja, hogy azok, akik az ítélszéke előtt elkezdtek a pert, és egy későbbi határnapra történő halasztás történt, megtalálhassák őt akkor is, amikor már nem a közelükben tartózkodik. Hogy mindez a felvetés a gyakorlatban is működött, arról a legrészletesebben Tomaj nembeli Dénes 1236. évi oklevele tájékoztat.²² A felperes, Zlaudus mester egy birtokhatár-perben beidézte a nádori ítélszéke elé a Zala megyei Szántó birtok ügyében a zalai udvarnokokat. 1236. június 24-én csak ő jelent meg a nádor előtt, az udvarnokok nem. A nádor egyre újabb és újabb határnapokat jelölt ki a peres felek részére, ahol rendre csak a felperes jelent meg, az udvarnokok nem, sőt, azok az őket beidéző nádori poroszlóra támadtak. Az oklevélből kiderül, hogy Dénes nádor június 24. és július 21. között a Heves megyei Poroszlón volt, majd július 21-én Esztergomban, augusztus 27-én a Nógrád megyei Losonc közelében lévő Gálcson,²³ míg szeptember 21-én a Baranya megyei Cselejen. Zlaudusnak nem okozott gondot, hogy minden alkalommal megtalálja a nádort, sőt, az oklevél szerint a köztes időben hazament birtokára, Zala megyébe. Figyelemre méltó, hogy a nádor és a felperes Nógrád megyében volt augusztus 27-én, és szeptember 8-án Dénes azt rendelte el Zlaudus számára, hogy igazolja poroszlója szavahihetőségét. Szeptember 21-re Dénes már Baranya megyében, a Duna mellett tartózkodott, amikor Zlaudus felkereste őt a poroszlót igazoló Zala megyei és környékbeli tanúkkal és oklevelekkel.

Ha az időpontok közti különbséget nézzük (13 nap), és azt, hogy a tanúk és oklevelek összegyűjtése is némi időbe telhetett, akkor mindenképpen arra kell gondolnunk, hogy a felperes tudta, hogy nagyjából merre induljon, hogy a kítűzött határnapra megtalálja a nádort. Ezt csak úgy lehetett megvalósítani, ha a nádor legalábbis egy rövid időre (1–2 hónapra) előre megtervezi az útvonalát, és ha valami sürgős királyi parancs el nem téríti ettől, akkor tartotta is magát ahhoz. Valószínű (sőt, szükségszerű), hogy idézések esetén a nádori poroszló nem csak a határnapot mond-

²¹ Pl.: 1213: 9., 15., 19., 27., 62., 64. sz.; 1214: 89., 95., 97., 103., 105. sz.; 1219: 175., 180., 189., 213., 217., 220., 226. sz.; 1220: 244–245. sz. (ugyanekkor két alnádori eset: 248–249. sz.); 269. (alnádori: 271. sz.), 275., 277. sz.; 1221: 280–281. (alnádori: 282. sz.), 285., 288. (alnádori: 289. sz.), 290. sz.; 308–309., 313–314. sz. (alnádoriak: 318., 321. sz.); 1222: 333., 337. sz. Ezekon kívül néhány eset „magányosan” áll.

²² HO VI. 30–34.

²³ A 15. századi másolatban fennmaradt oklevél szövegében „*inlunch in Galch*” szerepel. A szöveg a másolás során romlott, az „*inlunch*” valójában: *in Lusunch* lehetett, hiszen az *l* betű könnyen összekeverhető a hosszított *s*-sel, ha a másoló nem érti a szöveget. Gálc (Gács) település Nógrád megyében volt, közvetlenül Losonc mellett.

ta meg a beidézett félnek, hanem *a helyet is*, bár erre az oklevelek nem tesznek utalást, vagy ha ő maga állította a feleket az ura elé, akkor tudta, hogy nagyjából hova kell vezetni őket.

Arra, hogy a nádor mozgása valamiféle terv szerint történt, egyéb források is utalnak, bár sajnos nem feltétlenül reprezentatív módon. Ha összevetjük a *Várad Regisztrum* két évének, 1220-nak és 1221-nek a helyszíni vonatkozásait, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy 1220-ban az összes ismert alnádori bírói tevékenység a Dunántúl területére esett az ügyek területi vonatkozását tekintve,²⁴ míg ahol magát Barc fia Miklós nádort jelölik meg bírának, azok mind a Felső-Tisza-vidékre vonatkoznak.²⁵ Ez mutat egy olyasfajta szabályszerűséget, hogy a nádor és a helyettesei az ország ellentétes régióit fedik le: amíg a nádor nem tartózkodik a Dunántúlon, addig megbízott alnádorai ítélték azon a területen. Miklós tehát elvileg úgy tervezte, hogy egy jó ideig nem tér vissza a Dunántúlra. 1221-ben nem ennyire egyértelműen, de a nádori bírói jelenléti területi vonatkozásai inkább dunántúliak,²⁶ ám ha ezen esetek istenítéleteit Váradon tartották, akkor Miklósnak arrafelé is meg kellett fordulnia a fentebb vázolt logika alapján. Miklós 1221. évi Vas megyei tartózkodását nem csak a regisztrum két Vas megyei esete mutatja, hanem az az 1221. évi oklevele is, amelyben a szintén ebben a megyében lévő Köröselő birtokot osztotta föl a Ják nemzetség tagjai között.²⁷ Móric alnádor ugyanebben az évben vegyesen, dunántúli és kelet-magyarországi vonatkozású ügyekben is bíraskodott.²⁸ A többi évből még ennyi adat sem áll a rendelkezésünkre. Az 1220. év látszólagos szabályosságát így akár véletlennek (pontosabban a forráshiány generálta torzképnek) is minősíthetjük.

Ha megvizsgáljuk, hogy a nádori joghatóság milyen régiókra terjedt ki ebben az időszakban, akkor térképre kell vinni az összes nádori intézkedés területi vonatkozását. A tanulmány végén található térképen szerepel az összes olyan nádori és alnádori intézkedés, amelynél valamilyen területi vonatkozást lehetett megállapítani (amennyiben birtokperről van szó, úgy a birtok fekvését jelöltük meg, egyéb ügyekben a felperes vagy alperes származási helyét). A térképen egyedül a pannonhalmi vonatkozású esetek nincsenek feltüntetve, de ennek praktikus okai vannak, mivel az áttekinthetetlenül megterhelte volna a dunántúli régiót.

Amint az várható is volt a forrásadottságok miatt, a legtöbb helynév a Dunántúlra esik. A Felső-Tisza-vidék, az attól észak-északnyugatra eső megyék (Borsod, Heves, Nógrád), illetve a dél-délkeletre levők (Bihar, Külső-Szolnok, Közép-Szolnok) szintén nagyobb számban fordulnak elő. Ez részben annak is köszönhető, hogy a *Várad Regisztrum* ítéletei megnövelik ennek a vidéknek a súlyát (a 15 tiszántúli adatból 11 ebből a forrásból való, ráadásul két bizonytalan fekvésű Bihar

²⁴ RV 248. sz. (Somogy m.), 266. sz. (Tolna m.), 271. sz. (Komárom m.) és 249. sz. (talán Nógrád m.). E négy ítéletet három alnádor hozta (Fila, Petus, Móric).

²⁵ RV 244–245. sz. (Heves m.), 269. sz. (Külső-Szolnok m.), 275. sz. (Szabolcs m.)

²⁶ RV 281. sz. (Baranya m.), 308. sz. (Fejér és Komárom m.), 309. sz. (Pest és Nógrád m.), 313–314. sz. (Vas m.). Ám a 285. sz. Bihar megyei, ill. a 290. sz. Arad megyei vonatkozású.

²⁷ UB I. 84–85.

²⁸ RV 289. sz. (Temes m.), 321. sz. (Bars m.) Ugyancsak az ő jelenlétében kötöttek meg egy adásvételt egy, az Újfalu (*Nova villa*) határában lévő szőlőről, amit a tatái apát foglalt írásba. Ebből arra következtethetünk, hogy a Komárom megyei Újfaluról lehetett szó: ÁÚO I. 182–183. A *Várad Regisztrum* Móric még két bírói tevékenységéről tudósít 1221-ben (282. és 318. sz.), ám ezeket nem tudjuk helyhez kötni.

megyei, szintén a *Várad Regisztrum*ban szereplő helynevet fel sem tüntettünk). Erdély és környéke teljesen fehér folt – mindez egybevégezve a már régóta megállapított ténnyel, hogy az erdélyi vajda joghatóságát a nádor nem, vagy csak elenyésző esetben keresztezte.²⁹ A délvidéki joghatóság tekintetében már megosztottabb a szakirodalom: Nyers Lajos szerint Szerém, Valkó, Pozsega és Verőce megyék felett a 15. század végéig joghatóságot gyakorolt a nádor, mivel nem tartoztak Szlavóniához.³⁰ Bár földrajzi értelemben tényleg van abban igazság, hogy az adott megyéket nem számolták Szlavóniához, azt látjuk, hogy a kérdéses időszakban a szlavón bán mégis gyakorolt joghatóságot ezen megyék felett is. A szlavón bán tényleges hatalma sokszor a Dráva folyóig kiterjedt, és a szorosabb értelemben Szlavóniához nem tartozó, de a Drávától délre eső („drávántúli”) megyékben a bán adót szedett és bírói joghatósággal is bírt. Mindez érvényes volt a folyón átnyúló megyék (Somogy, Zala) drávántúli részeire is.³¹ Mindez nem egyszer értelmezési zavarokhoz és hatásköri súrlódásokhoz is vezetett, amit az idők folyamán igyekeztek mérsékelni.³² A nádori ítéleteket megjelenítő térképen láthatjuk, hogy 1248 előtt három intézkedést is kimutathatunk a Drávától délre. Érdeemes megvizsgálni ezeket közelebbről is, hogy itt vajon a még kellően ki nem forrott joghatósági határokról lehet-e szó.

Az egyik eset Bebek Detre nádor 1398. évi oklevelének említésében maradt fent. Bemutatták Garai Miklós 1383. évi oklevelét, amiben többek között átírták a hajdani István nádor 1247. évi, a Dráva és a Mura között fekvő Béla birtok ügyében kiadott oklevelét.³³ Mivel a per során ennek nem volt lényeges szerepe, ezért nem is részletezték bővebben. Bár nem tudjuk, hogy István szerepe miben merült ki (birtokba iktatott, avagy döntött egy peres ügyben), de az oklevél hitelét nincs okunk megkérdőjelezni. Más a helyzet (az 59-es számmal jelölt) Vízközzel, melyet IV. Béla adományozott, és parancsára László nádor iktatta birtokba az új tulajdonosokat. A birtok Somogy megyébe esik, de a Dráván túlra. Az adományt fenntartó oklevél hitelessége ugyan vitatható, de az adomány megtörténte is bizonyítható, így talán a nádori közreműködést sem kell semmisnek venni.³⁴ Viszont az iktatást az a László nádor hajtotta végre, aki somogyi ispán is volt egy személyben, így akár ebben a minőségében is végezhetette ezt a feladatot.³⁵ Az egyetlen, teljes egészében drávántúli vonatkozású terület a Pozsega megyei Tapolca és Pukor közti föld (50-es számmal jelölve). Az ezt fenntartó 1228. évi oklevél viszont hamis, és a nádori intézkedéseket tárgyaló részei egy másik, pannonthalmi vonatkozású nádori oklevélből lettek át-emelve – hogy ezen birtok kapcsán valaha is ítélt volna bármelyik nádor, nem bizonyítható.³⁶ A forrásokban viszonylag gazdag délnyugati területeken *összesen tehát három* nádori joghatósági jelenlét mutatható ki, ebből egy biztosan hamis, egy bizonytalan, egyről (Béla birtok kapcsán) pedig nem lehet eldönteni – jobb híján hitelesnek kell tartanunk. Ez egyfelől egy minimális ütközést jelent ugyan a báni jogha-

²⁹ Lásd pl. NYERS 1934. 13.; KRISTÓ 1979. 120–121.

³⁰ NYERS 1934. 13.

³¹ Minderre ld. WEISZ-ZSOLDOS 2010.

³² WEISZ-ZSOLDOS 2010. 478–480.

³³ ZALA II. 285. A térképen a 8-as számmal jelölt hely.

³⁴ WEISZ-ZSOLDOS 2010. 476.

³⁵ ÁÚO XI. 337–340.

³⁶ CDCr III. 293–295. Hamis vagy interpolált voltára l. Szócs 2010. 434–435.

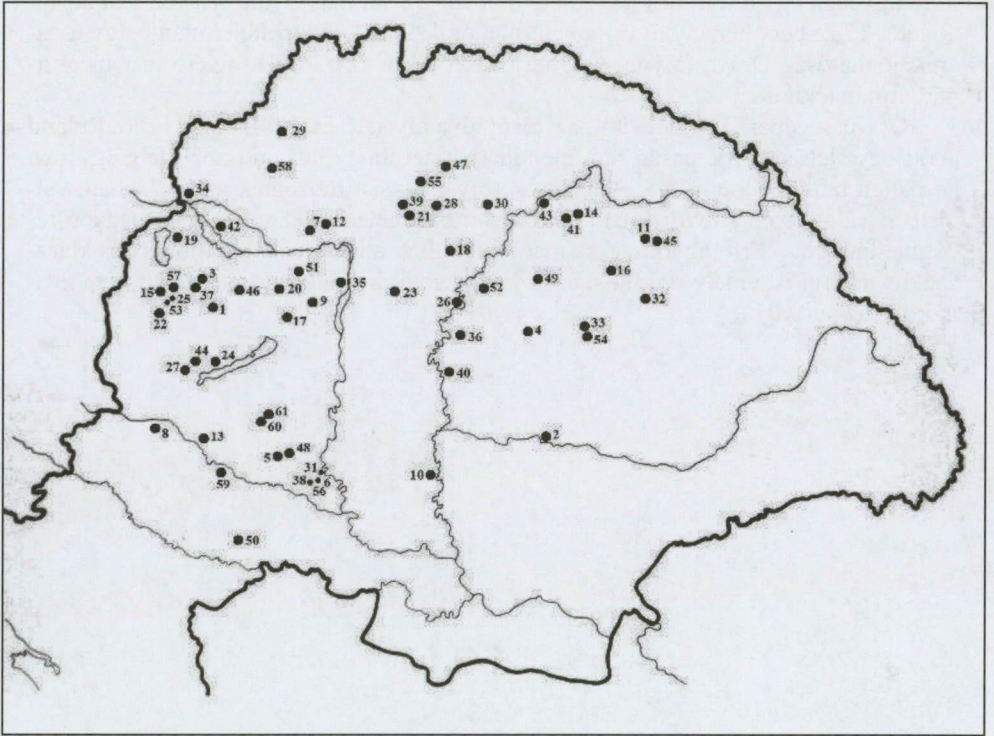
tósággal, ám úgy véljük, hogy a hitelesnek tekinthető jelenlét csekély száma mindenképpen arra utal, hogy a nádor *alapvetően* nem intézkedett a Dráván túl, már a 13. század első felében sem. Feltűnő egyébként, hogy az említett Pozsega megyei föld ügyében egy hitelesnek tekinthető oklevél szerint már Gyula szlavón bán hozott ítéletet 1232-ben, néhány évvel az állítólagos 1228-as nádori ítélet után.³⁷ Így a nádori joghatóság Dráva folyóig való terjedését a 13. század első felére már megszi-
lárdultnak tekinthetjük.

Összességében kijelenthető: az első hivatalviselését 1248-ban kezdő Roland előtt egyetlen nádor kapcsán sem mondhatjuk azt, hogy huzamosabb ideig egyetlen területen tartózkodott volna. A nádorok folyamatosan mozogtak az országban, vélhetően valamilyen (rövid távú) terv szerint, bár ennek mikéntjébe nem nagyon tekinthetünk bele. Erre az időszakra már kialakultak a nádori hivatali működés klasz-
szikus határai is, amely szerint sem Erdély, sem a drávántúli részek felett nem gyakorolt joghatóságot.

---

³⁷ DL 100 201., ÁÚO VI. 507–508.

MELLÉKLET

A nádori és alnadori intézkedések 1248-ig

1: Agyaglik (Veszprém m.) (PRT VIII. 288–289., vö. PRT VIII. 51.); 2: Arad (Arad m.) (RV 290. sz.); 3: Árpás (Sopron m.) (GYÖRFFY 1990. 127.); 4: Bajom (Békés m.) (RV 148. sz.); 5: Baksa (Baranya m.) (CD VII/1. 293–294.); 6: Bán (Baranya m.) (DSAd 28.),³⁸ 7: Bart (Esztergom m.) (MES I. 241–242.); 8: Béla (Zala m.) (ZALA II. 285.); 9: Boglár (Fejér m.) (HO VIII. 19.); 10: Csecstó (Bodrog m.) (MES I. 247.); 11: Csenger (Szatmár m.) (ÁÚO VII. 77–78. és ÁÚO XI. 309–310.); 12: Csepel (Hont m.) (CDS II. 11–12.); 13: Csurgó és Zákány közti föld (Somogy m.) (ÁÚO VI. 442–443.); 14: Egyházasgégény (Szabolcs m.) (DL 41010); 15: Ényed (Sopron m.) (ÁÚO VI. 511–512.); 16: Fancsal (Bihar m.) (RV 285. sz.); 17: Fehérvár (Fejér m.) (PRT I. 651–652.); 18: Folt (Heves m.) (RV 189. sz.); 19: Gálos ~ Legénytyó (Moson m.) (UB I. 161–162.); 20: Gyad (Fejér m.) (RV 308. sz.); 21: Hartyán (Nógrád m.) (ÁÚO VI. 445–446.); 22: Hermán (Vas m.) (ÁÚO VI. 435.); 23: Káta (Pest) (RV 309. sz.); 24: Kesző (Zala m.) (DF 200 920.); 25: Köröselő (Vas m.) (UB I. 84–85.); 26: Körű (Heves m.) (RV 217., 244–245., 387. sz.); 27: Lanch ~ Kapornok (Zala m.) (VESZPRÉM 94–95.); 28: Lengyend (Heves m.) (RA 315. sz.); 29: Lévna (Nyitra m.) (DL 95 539.); 30:

³⁸ A 6., 38. és 56. település (Bán, Rékas, Vék) olyan közel esnek egymáshoz, hogy csak két ponttal jelöltük őket, a 6. pontot egyszerre az 56.-nak is megfeleltetve

Mályi (Borsod m.) (HO VIII. 30–32.); 31: Márok (Baranya) (RV 281. sz.);³⁹ 32: Nyír (Közép-Szolnok m.) (RV 220. sz.); 33: Nyüved (Bihar m.) (RV 19. sz.); 34: Ocol (Pozsony m.) (CDS II. 20–21.); 35: Pest-Kelenföld (Pest m.) (RA 492. sz.); 36: Pó (Külső-Szolnok m.) (RV 269. sz.); 37: Pordány (Sopron m.) (UB I. 139–140., 152.); 38: Rékas (Baranya m.) (DSAd 28.); 39: Romhány (Nógrád m.) (CDS II. 25–26.); 40: Ság (Csongrád m.) (MES I. 254–255.); 41: Ság (Szabolcs m.) (RV 275. sz.); 42: Süly (Pozsony m.) (CDS II. 21.); 43: Szabolcs (Szabolcs m.) (RV 162. sz.); 44: Szántó (Zala m.) (HO VI. 30–34., CD IX/7. 662–665.); 45: Szatmár (Szatmár m.) (RV 9. sz.); 46: Szentiván (Veszprém m.) (SZOVÁK 1996. 456–457.); 47: Széplak (Abaúj m.) (RV 175. és 180. sz.); 48: Szilvás (Baranya m.) (ÁÚO XI. 225.); 49: Szoboszló (Szabolcs m.) (RV 103. sz.); 50: Tapolca és Pukor között (Pozsega m.) (CDCr III. 293–295.); 51: Tata (Komárom m.) (RV 308. sz.); 52: Tiván, Tot (Heves m.) (RV 226. sz.);⁴⁰ 53: Tozár (Vas m.) (RV 313–314. sz.); 54: Tumban (Bihar m.) (RV 387. sz.); 55: Tusnapolya (Nógrád m.) (CDS II. 25–26.); 56: Vék (Baranya m.) (DSAd 28.); 57: Vica (Sopron m.) (UB I. 218–219.); 58: Vicsap (Nyitra m.) (RA 856. sz.); 59: Vízköz (Somogy m.) (ÁÚO XI. 337–340.); 60: Zselic (Somogy m.) (ÁÚO XI. 226–227.); 61: Zselicszentjakab (Somogy m.) (DF 285 988.) Nincs feltüntetve bizonytalan fekvése miatt: Kecsen (Békés m.) (RV 358.); Lazdi (Bihar m.) (RV 64. sz.); Nagyhalom (Fejér v. Somogy m.) (PRT I. 651–652.)⁴¹

BIBLIOGRÁFIA

- ÁMTF = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, 1963–1998.
- ÁÚO = WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár I–XII.* Pest–Budapest, 1860–1874.
- CD = FEJÉR, GEORGIUS: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI.* Budae, 1829–1844.
- CDCr = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae I–XII.* Ed. SMIČIKLAS, TADIJA. Zagrabiae, 1904–1934.
- CDS = MARSINA, RICHARD: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II.* Bratislava, 1971–1987.
- DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
- DRMH = BAK, JÁNOS–BÓNIS, GYÖRGY–SWEENEY, JAMES ROSS: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary – Decreta regni mediaevalis Hungariae II/1.* Schlacks, 1989.
- DSAd = RÁBIK, VLADIMÍR: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület levéltárában (1181) 1214–1543.* Szeged, 2010.
- K. FÁBIÁN 1997. = K. FÁBIÁN ILONA: *A Várad Regestrum helynevei.* Szeged, 1997.
- GYÖRFFY 1990. = GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei.* Budapest, 1990.
- HAJNIK 1899. = HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt.* Budapest, 1899.
- HO = *Hazai okmánytár. I–VIII.* Szerk. NAGY IMRE et alii. Győr–Budapest, 1865–1891.
- KRISTÓ 1979. = KRISTÓ GYULA: *A feudális széttagolódás Magyarországon.* Budapest, 1979.

³⁹ Nem dönthető el, hogy a Baranya megyei Márokfaluk közül melyikről van szó, de mivel egymás közelében feküdtek, ezért egy ilyen nagyléptékű térképen nem számít a különbség, vö. K. FÁBIÁN 1997. 92. (358. sz.)

⁴⁰ A települések nem lokalizálhatóak pontosan, ám az bizonyos, hogy a kemeji részekben helyezkedtek el, Györfly szerint Karcag tájékán (ÁMTF III. 142.). A falvak helyét Karcag környékére helyeztem el, amely a hozzávetőleges lokalizációhoz már elegendő.

⁴¹ Ez utóbbi település Fejér és Somogy megyébe is lokalizálható, vö. GYÖRFFY 1990. 132.

- MES = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV*. Ed. KNAUZ NÁNDOR et alii. Strigonii, 1874–1999.
- NYERS 1934. = NYERS LAJOS: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. Kecskemét, 1934.
- PRT = *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B*. Szerk. SÖRÖS PONGRÁC. Budapest, 1902–1912.
- RA = SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–III/1–4*. Budapest, 1923–1987.
- RV = KARÁCSONYI, JOHANNES–BOROVSKY, SAMUEL: *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum*. Budapest, 1903.
- SZÓCS 2010. = SZÓCS TIBOR: *A nádori oklevéladás kezdeti szakasza*. In: *"Fons, skepsis, lex". Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. ALMÁSI TIBOR–RÉVÉSZ ÉVA–SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2010. 429–436.
- SZOVÁK 1989. = SZOVÁK KORNÉL: *Rátót nembeli Rolánd nádor kúriája*. In: *A Dunántúl településtörténete VII*. Szerk. SOMFAI BALÁZS. Veszprém, 1989. 299–316.
- SZOVÁK 1996. = SZOVÁK KORNÉL: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének kezdetei (1244–1387)*. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I*. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996. 422–462.
- UB = *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–III*. Hrsg. WAGNER, HANS–LINDECK-POZZA, IRMTRAUT. Graz–Köln, 1955–1979.
- VÁCZY 1938. = VÁCZY PÉTER: *A királyság központi szervezete Szent István korában*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján II*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapest, 1938. 33–69.
- VESZPRÉM = ÉRSZEGI GÉZA–SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526)*. Veszprém, 2010.
- WEISZ–ZSOLDOS 2010. = WEISZ BOGLÁRKA–ZSOLDOS ATTILA: *A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl*. In: *"Fons, skepsis, lex". Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. ALMÁSI TIBOR–RÉVÉSZ ÉVA–SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2010. 469–482.
- ZALA = *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II*. Szerk. NAGY IMRE et alii. Budapest, 1886–1890.
- ZSOLDOS 2011 = ZSOLDOS ATTILA: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011.

SZŐCS, TIBOR

*Territorial Aspects of the Palatinal Jurisdiction and Authority
in the First Half of the Thirteenth Century*

The author of the present study examines the territorial authority of the palatine (Latin: *comes palatinus*, Hungarian: *nádorispán*) between 1205 and 1248. The palatine was the highest secular judge after the king in the medieval Kingdom of Hungary. The author sets out from the example of Roland. Roland was palatine and *comes* (Hungarian: *ispán*, 'local lord', *i.e.* royal governor) of Pozsony county (Hungarian: *megye*) between 1248 and 1260. His activity mainly focused on the north-western area of the realm, where he held the office of *comes comitatus Posoniensis*. There is no documentary evidence, however, informing us that prior to 1248 the office of the palatine concentrated only on a particular region, or the territorial respect of the palatinal measures was connected with the office of the *comes comitatus*, that the palatine held. The established borders of the palatinal jurisdiction emerged already in the first half of the thirteenth century. Nevertheless, Transylvania and the parts lying beyond the river *Dráva* formed separate entities. Although some measures can be associated with the parts lying beyond the river *Dráva*, one of them appears in a false charter, while in the other case the palatine took measures as *comes* of this area. Only one case can be identified as a real palatinal measure, but from the statistical point of view it is insignificant.